

La monarquia de Jaume I

Vicent GARCIA EDO
Universitat Jaume I

La monarquia de Jaume I no presenta cap característica especial, des del punt de vista del que hauria d'ésser una definició de la institució. Tot el poder estava concentrat en la seua persona; eixe dret a regnar li venia del seu pare, en tractar-se d'una monarquia hereditària, i el poder reial en si derivava, segons consideració de l'època, d'un dret donat per Déu amb caràcter permanent a la dinastia que l'ostentava i que se suposava que l'havia d'exercir de la millor manera possible.

Ho podem veure d'una manera clara a través de diversos fragments dels dos pròlegs dels *Furs de València*,¹ redactats pels juristes de la Cancelleria Reial, que van posar en boca del rei les paraules següents: «Començament de saviea sí es la temor de Deús, e naturalment lo devem témer e amar [...]. E majorment lo deuen témer e amar los reys: témer, perquè és totpoderós; e amar, per lo bé que ls dóna, car per ell regnen e an bones costumes, e major poder e major riquea.»

I els reis regnen, continua dient el text, per impartir justícia, «que si justícia no fos, les gens no aurién mester rey.» La justícia és necessària «que meyns de justícia no poden viure los hòmens en aquest món»; i el seu bon exercici el practica el rei de forma personal o per mitjà dels seus lloctinents a través de les lleis, «per tal que donassen egualment son dret tam bé al pobre com al rich, e que purgasen de mals hòmens.»

Diuen, finalment, que les lleis es devien posar per escrit, ja que, en cas contrari, «porie ésser entre aquels qui pledejen gran confusió e porie'n exir gran matèria de contendre, per ço com memòria de hom molt és lenegable e la feblea de l'hom és molt aparellada ha hublidança.»

Els Furs de València no van ser sinó un dels molts texts legislatius promulgats durant el regnat de Jaume I, però és molt probable que, si començarem aquesta exposició citant la seua figura amb l'apellatiu de «Legislador», l'afirmació no deixaria indiferent cap oient que, en un primer cop, pensaria que es tracta d'una errada, ja que el nom del monarca que justifica aquest congrés ha estat tradicionalment unit al qualificatiu de «Conqueridor», en dedicar una part del seu regnat a la conquesta dels

1. Germà COLÓN i Arcadi GARCIA, *Furs de València*, vol. I, Barcelona, 1970, p. 33-38. L'edició del text es va fer prenent com a base el manuscrit del 1330 conservat a l'Arxiu Municipal de València, i a les esmentades pàgines figuren els dos pròlegs dels Furs, el primer redactat l'any 1261, quan els Furs van ser declarats dret general del regne de València, i el segon l'any 1238, quan aquest ordenament jurídic es va promulgar amb el nom de Costum de València i fou aplicat tan sols a la capital del regne, tot i que al final d'aquest primer pròleg ja es declara de manera inqüestionable que serà el dret únic pel qual s'hauran de regir els valencians, resultat que trigaria prou de temps a aplicar-se, per la prèvia implantació de drets procedents d'Aragó i Catalunya a les terres del nord del regne entre 1233 i 1238, així com per la pervivència de musulmans en una gran part del territori fins al segle XVII, practicants del dret procedent de la sunna i la xaria.

regnes musulmans de Mallorca i València, tal com podem llegir de forma detallada al *Llibre dels feits* que, des de fa segles, s'ha convertit en la font documental per excel·lència per conèixer el rei Jaume I, en perjudici de l'estudi sistemàtic de la nombrosa documentació conservada de la seua cancelleria i d'altres institucions de l'època, que sens dubte ens aporten una informació tant o més valuosa que la que el *Llibre dels feits*, tot i ser una eina imprescindible, ens facilita.

Tota aquesta documentació, tant la conservada com la que s'ha perdut però de la qual ens ha quedat alguna mena de referència, descobreix un rei distint del tradicional. A més de guerrer i sens dubte un home excessiu i inclús en ocasions molt violent, es va saber envoltar sempre d'un consell assessor variable, format per nobles, eclesiàstics i, sobretot, per juristes i notaris, que el va acompanyar al llarg de tota la seua vida i que, tot i que la voluntat reial se situava per damunt de qualsevol altra, va permetre, o va entendre que calia fer-ho, que els diferents estats que componien la Corona reial començaren un procés de modernització legislativa i institucional, en gran part basat en la doctrina jurídica del *ius commune*, de procedència italiana, de la qual parlarem després.

Això va passar en algunes ocasions partint de zero, com ara a Mallorca i València, tot i que en aquests dos casos el procediment va ser completament distint, ja que les circumstàncies de llurs respectives conquestes també ho van ser; i en altres territoris, com ara a Aragó i Catalunya, es van fer partint de les tradicions jurídiques pròpies, la qual cosa limitaria de manera més que significativa la intervenció dels juristes de la Cancelleria Reial, raó per la qual la modernització jurídica trigaria prou més de temps a manifestar-se de manera plena, cosa que ja no tindria lloc en vida de Jaume I, sinó del seu fill, el rei Pere.

Jaume I tampoc no oblidaria el dret de les comunitats humanes que convivia amb els cristians dels seus regnes: jueus i musulmans. El tractament seguit per als uns i per als altres també va ser diferent. Pel que fa als jueus, constituïen una minoria des d'un punt de vista demogràfic, però des del punt de vista econòmic eren un veritable poder i més que un ajut suposaven una necessitat per al desenvolupament de la política reial. Per això, tot i la preocupació de Jaume I per la limitació de la usura que els jueus solien practicar —cosa que va donar lloc a diverses disposicions orientades en aquest sentit— i tot i les promeses en direcció contrària, concediria a alguns jueus diversos oficis públics, municipals o inclús territorials, amb les rendes dels quals pogueren recuperar els deutes que la Corona havia contret amb ells.

Les relacions amb els musulmans, en canvi, serien prou diferents. Es tractava del poble dominat, però al mateix temps eren els qui mantenien tot un sistema estable de producció, raó per la qual haguera estat absurd destruir una font d'ingressos tan important i segura per a la Corona, de manera que, tot i que oficialment Jaume I escenificaria la seua expulsió de la ciutat de València l'any 1238, amb anterioritat els havia permès la permanència en territoris extensos de les Balears i del nord del regne de València; i també posteriorment, després de les revoltes d'al-Azraq de 1247, permetria que continuaren habitant a la major part de la meitat sud del regne de València, conservant les lleis de l'Alcorà, així com els seus costums i les seves tradicions, a canvi, això sí, del pagament regular d'imposts als senyors cristians.

Tot aquest panorama és, en realitat, molt menys idíl·lic del que sembla, però sens dubte constitueix una targeta de presentació de Jaume I prou més digna que la de la imatge del rei guerrer que tradicionalment hem conegut, ja que, passat el temps de la guerra, de qualsevol de les guerres que va protagonitzar, i inclús enmig d'elles, sempre es manifestava la imatge del rei legislador per a la normalització de les noves comunitats urbanes, o de les preexistents, a través de les lleis que preparaven els juristes de la Cancelleria Reial, que tenien una enorme repercussió en la vida diària dels habitants de qualsevol ciutat, vila o lloc dels seus regnes.

D'aquesta important tasca jurídica, tot i que de manera molt sintètica i limitada, ens proposem parlar-ne tot seguit, per tal d'assenyalar el que considerem que poden ser unes línies de treball a través de les quals puguem anar coneixent de la forma més completa i exacta possible el que va ser l'aspecte més destacable de la seua monarquia.²

ELS INICIS

El regnat de Jaume I no va tenir un començament normal. Orfe de pare i mare des dels cinc anys, encetaria oficialment les tasques de govern quan en tenia poc més de huit, una edat més adequada per a distraccions pròpies d'infants que no pas per a la política. A més, la situació interna a Aragó i Catalunya era realment molt complicada, raó per la qual, en una primera lectura, la seua imatge aparenta no ser una altra cosa que la d'una comparsa en mans dels nobles, els eclesiàstics i els cortesans del seu voltant, la qual cosa, segurament, estava ben lluny d'ésser així, ja que a començaments de 1216 el papa Innocenci III havia nomenat un grup de set consellers per tal que assessoraren i supliren les carències del rei infant.

Segurament, alguns d'aquests consellers van promoure una immediata reforma de la Cancelleria Reial, una institució bàsica per a la consolidació de la monarquia de la qual després parlarem breument, al davant de la qual van situar el bisbe de Barcelona, Berenguer de Palou, que també era un notable jurista format i doctorat a la Universitat de Bolonya, que va desenvolupar l'ofici de canceller entre 1218 i 1241.

Durant aquest període d'infantesa i joventut de Jaume I, que podríem situar de manera totalment artificial entre 1216 i 1229,³ les iniciatives conegudes de tipus legislatiu no són gaires, però semblen tenir una lògica, una coherència i una clara intencionalitat de reforçament de la institució monàrquica. Van adreçades, d'una banda, a guanyar-se el favor d'algunes de les principals ciutats i viles aragoneses i catalanes, a base de confirmar-los els privilegis concedits anteriorment a cadascuna, la qual cosa era una garantia de conservació i reforçament del dret i el poder municipal, en defecte d'un dret territorial inexistent en aquell moment tant a Aragó com a Catalunya. Ratificacions semblants i noves franqueses també es farien a favor de l'Església i els ordes militars.

La segona línia d'actuació va consistir en la convocatòria de Corts conjuntament a aragonesos i catalans, o separadament per als uns i per als altres, amb dues finalitats principals: l'estabilitat del valor i la circulació de la moneda jaquesa, que s'usava amb prou llibertat tant en terres aragoneses com catalanes, i l'establiment de paus i treves permanents, que serviren per a estabilitzar la societat i atorgar un marge de maniobra a la Corona per a poder tirar endavant la seua política, que en gran part es plasmava per escrit a la Cancelleria.

2. La vessant de Jaume I com un veritable legislador s'enforteix a mesura que anem revisant, reunint i posant en relació els textos jurídics promulgats durant el seu regnat, tant per la Cancelleria Reial com per altres institucions civils de l'època, que van conformar un entramat legal suficient, tant de caràcter general per als diferents estats de la Corona, amb excepció de Catalunya, que trigaria encara prou de temps a tenir un dret similar al de la resta, com de caràcter particular, per al bon govern de les ciutats i viles de qualsevol d'aquests mateixos territoris. Molts d'aquests documents, tant els textos legislatius extensos com els de caràcter més senzill, es poden consultar en línia a través d'un arxiu virtual que estem desenvolupant des de l'any 2006 a la Universitat Jaume I de Castelló de la Plana a l'adreça següent: <<http://www.jaumeprimer.uji.es>> La pràctica totalitat dels documents citats en aquestes pàgines ja hi figuren.

3. Continua sent la millor referència per a l'estudi d'aquest període de la vida del rei l'obra de Ferran SOLDEVILA, *Els primers temps de Jaume I*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans, 1968.

LA CANCELLERIA REIAL

En realitat, la Cancelleria Reial era quasi tan antiga com la pròpia monarquia i tenia com a missió principal deixar constància escrita de tots els actes de la voluntat reial, a través de l'expedició de la corresponent documentació justificativa. Malgrat la seua importància, és una gran desconeguda, perquè el treball que els juristes i els notaris feien era sempre anònim i només podem veure'n els resultats, i també de forma parcial, a partir de les sentències o els documents d'aplicació del dret arribats als nostres dies.

Josep Trenchs,⁴ en un important estudi dedicat a la cancelleria de Jaume I, en va poder fixar parcialment l'estructura i també va identificar els cancellers i tots o quasi tots els escrivans i notaris que van exercir al servei de la Corona. El canceller havia d'ésser bisbe i jurista. El primer fou el bisbe de Barcelona Berenguer de Palou, citat anteriorment; i després també ho serien Andreu d'Albalat, bisbe de València, i Guillem de Montcada, bisbe de Lleida.

Però la informació va restar incompleta, per una total manca de notícies respecte dels juristes que assessoraven la Corona. Hem d'acudir de nou a la lectura del *Llibre dels feits* per trobar una prova de l'existència i del paper d'aquests funcionaris selectes i anònims, que en alguns casos van desenvolupar tota la seua activitat professional al servei de la Corona.

En ocasió d'una de tantes exigències que la noblesa aragonesa va fer a Jaume I, i que podem datar al voltant de 1265, quan el rei pretenia conquerir el regne de Múrcia per al seu gendre el rei Alfons X de Castella, els nobles li reclamaven que es deixara d'assessors legals i que els tractara exclusivament d'acord amb allò que dictaven els Furs d'Aragó.

El rei els va respondre d'aquesta manera: «De levar-nos legistes ne decretalistes en casa nostra que no érem tenguts, car en tota cort de rey devia haver decretalistes, e legistes, e furistes hi anassen, car de totes estes maneres hi venen pleyts. E nós, la mercè de Déu que.ns ho ha donat, havem III o IIII regnes, e vénen-nos pleyts de moltes maneres e diverses, e si no aguéssem en nostra cort ab qui.u poguéssem deliurar, seria vergonya de nós e de nostra cort.»⁵

Aquest text és realment molt important, ja que posa en evidència l'existència, a la Cancelleria Reial, de tres menes d'assessors legals: els legistes, els decretalistes i els furistes. I amb l'ordre esmentat, cosa que vol dir que situa en primer lloc els representants del dret nou procedent de la tradició romana retrobada pels juristes italians del *ius commune*. Allò que els aragonesos denominarien el «dreito», com després veurem, diferenciant-lo clarament del «fuero».

Legistes

Eren els experts en lleis civils, però si referim la paraula catalana a la forma original llatina, estem parlant d'experts en *leges*, és a dir, coneixedors de les disposicions o constitucions dels emperadors romans dels primers segles de la nostra era, recopilades en forma de llibre o còdex a la primera meitat del segle VI per manament de Justinià, emperador de l'Imperi romà d'Orient, mig segle després de la caiguda de l'Imperi romà d'Occident. Serien utilitzades molt de temps, posteriorment oblidades durant segles i recuperades de nou en el pas del segle XI al XII pels juristes italians de l'entorn de la Universitat de Bolonya, amb la finalitat de posar al servei de la societat urbana de l'època un dret que resolguera les grans carències del deficient dret germànic que havia imperat a Itàlia després de la caiguda de Roma.

4. Josep TRENCHS, «La cancelleria de Jaime I: cancelles y escribanos», a *Paleographica, Diplomatica et Arcivistica. Studi in Onore di Giulio Battelli*, Roma, 1979, p. 97-128.

5. *Llibre dels feits*, manuscrit de Poblet, Biblioteca Universitària de Barcelona, f. 156r.

Per extensió, però, els legistes també eren especialistes en la segona vessant del dret romà, el *ius*, que només era la reunió dels texts més selectes de la secular jurisprudència romana, també recopilada per manament de Justinià a partir dels documents conservats a l'època, així com de texts de la literatura jurídica romana clàssica, amb especial atenció als grans pares del dret romà de tots els temps. La recopilació del *ius* donaria lloc a la redacció del *Digest*.

De tots aquests texts, sorgiria durant els segles XII i XIII una primera gran manifestació de literatura jurídica, la dels glossadors, dedicats amb caràcter exclusiu a explicar els mots, els conceptes, inclús el significat de lleis romanes senceres.

Aquesta forma de renovació del dret, o *ius commune*, era revolucionària i s'havia escampat des del segle XII per l'Europa occidental, i a la península Ibèrica el primer lloc on es va manifestar i utilitzar amb tota normalitat va ser Catalunya, tal com va demostrar Arcadi Garcia (1968) a partir de documents de Barcelona i Vic⁶ en els quals quedava patent que el conjunt del dret romà justinianeu, a voltes amb la denominació genèrica de *Corpus iuris civilis*, a voltes usant i citant només algun dels llibres de què constava, era objecte d'ús freqüent al darrer quart del segle XII en alguns dels principals tribunals de justícia catalans.

I tot aquest fenomen en un estat de gran desenvolupament coincidiria amb el regnat de Jaume I, la cancelleria del qual no va dubtar a seguir introduint tots aquells nous ensenyaments de la ciència jurídica de procedència italiana per a millorar les institucions dels territoris pertanyents a la Corona.

La Cancelleria també va incorporar les aportacions dels darrers glossadors italians, com ara Azzo i Accursio, així com les noves maneres emprades per la notarialística italiana d'aquest *ius commune* com ara la consideració del notari com a fedatari públic, la doble redacció del document notarial i, en conseqüència, la introducció dels llibres anomenats «notals», precedent dels protocols notarians. Segurament, els notals més antics conservats estan datats a la dècada dels anys vint del segle XIII i són els de l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic.

Decretalistes

Seguint el discurs de Jaume I, els decretalistes eren experts en dret canònic i prenién el seu nom d'un tipus documental, les decretals pontificies, equivalent en dret canònic al que era en dret civil l'antiga constitució imperial, o el privilegi reial. Les decretals pontificies van ser objecte de recopilació des de finals del segle XII, però la recopilació més important es va fer entre 1230 i 1234 per manament del papa Gregori IX i la va realitzar un català, Ramon de Penyafort.

Els decretalistes també eren especialistes en la part del dret canònic més vell, recopilat a la primera meitat del segle XII, abans que les decretals, a través de l'obra coneguda com a *Decret*, feta a Itàlia pel jurista Gracià. El paper dels decretalistes dins de la Cancelleria Reial era el d'afavorir les relacions entre la monarquia i l'Església.

Furistes

En tercer lloc, Jaume I parla de l'existència a la seua cort dels furistes. És una denominació prou rara, però el seu significat no ho era gens, ja que els furistes eren experts en dret foral, del propi d'un territori i inclús dels diferents territoris de la senyoria reial.

6. Arcadi GARCIA, «El *Corpus iuris civilis* en documentos de los siglos XII-XV», *Ausa*, Vic, 1968-1971.

Ser furista sembla un concepte ambigu que, en aquest cas, volia dir que el rei havia de procurar sempre que a la Cancelleria Reial hi haguera juristes capacitats per a interpretar i respectar la llei pròpia de cada regne, en aquest text del *Llibre dels feits* que acabem de transcriure el d'Aragó, que des de 1247 tenia una recopilació oficial dels seus furs.

També havien de ser furistes els notaris de la Cancelleria Reial o, si no tant, almenys havien de tenir experiència suficient per a poder redactar documents d'acord amb el que exigia l'enorme mosaic de drets: escrits, no escrits, locals, territorials, consuetudinaris, corporatius, etc., que hi havia en vigor als diferents estats de la Corona.

Sembla que va ser determinant per a l'impuls de la Cancelleria Reial el paper desenvolupat pel bisbe Berenguer de Palou. Durant el temps que hi estigué al davant, va començar el llarg procés de dotació de lleis territorials: les primeres foren atorgades als nous pobladors cristians, just després de la conquesta de la ciutat de Mallorca.

LA PRIMERA LEGISLACIÓ MALLORQUINA

A finals de 1229 començaria l'expansió de la Corona catalanoaragonesa amb la conquesta de la ciutat de Mallorca, que va caure en mans cristianes el darrer dia de l'any. La consolidació com a municipi es produiria poc de temps després, amb la concessió de la *Carta de franquesa* de Mallorca, promulgada amb tota seguretat el dia 1 de març de 1230, malgrat la literatura que l'anòmala manera de datar-la ha generat durant molts anys, i que podem considerar el primer gran text legislatiu de la monarquia de Jaume I, no tant pel seu contingut o extensió com pel seu significat.

Aquest document, tot i la seua importància, en realitat no és més que allò que en uns altres indrets s'anomenaria «fur municipal breu», un tipus documental aliè a la nostra cultura, i que si de cas podria rebre una millor denominació com a «carta de poblament», una mica més llarga que les ordinàries, ja que estava adreçada a una ciutat gran, important, ja construïda, en la qual tan sols calia substituir els musulmans expulsats pels cristians que venien amb els exèrcits invasors.

Ara bé, la Carta de franquesa presenta una singularitat que caldria destacar, i és que al llarg del seu articulat passa en diferents ocasions de les citacions particulars a les generals i a voltes no sabem si el Legislador estava pensant només en la ciutat o en el conjunt de l'illa, o si ni tan sols ho tenia clar i feia el que bonament podia per tal que el document semblara tenir coherència. Aquesta indefinició marcarà el dret de l'illa des d'un primer moment i farà que la ciutat de Mallorca pugui tenir un protagonisme i un poder sobre la resta del territori molt superior al que trobem a les capitals dels altres estats que conformaven la Corona.

Però la Carta de franquesa només era un document producte d'un moment i d'una situació molt concreta, raó per la qual es complementaria amb la publicació d'altres privilegis reials, la suma dels quals compon la base del dret mallorquí, tot i que també serien insuficients per a mantenir una bona pràctica jurídica al territori, que abastara qualsevol parcel·la del dret, com ara tot el que es referia a les institucions del dret més quotidià, en especial el dret de família i el de successions, per donar resposta als quals també els caldria l'ús d'altres fonts documentals, si no oficials, sí almenys oficiosament procedents del dret català antic i de la literatura italiana del *ius commune*.

Tots els privilegis concedits per Jaume I a la ciutat i al regne de Mallorca, i també els atorgats pels seus successors, serien objecte de recopilació en forma de llibre, la versió més solemne del qual és l'efectuada l'any 1334, durant el regnat de Jaume III de Mallorca. Entre altres, cal destacar-ne un, datat l'any 1249, a través del qual va instituir el règim municipal i territorial de Mallorca, a partir de

la creació de sis jurats per al govern de l'illa i regulant la forma d'elecció i la forma de jurament de l'ofici. L'any 1257 el rei ordenaria la modificació de la Carta de franquesa i poc després l'infant Jaume, hereu del regne, també ho confirmaria.

Pel que fa a Menorca, Jaume I va signar un pacte amb els musulmans de l'illa, el Tractat de Capdepera, del 17 de juny de 1231, a través del qual el reconeixien com a senyor. En canvi, va deixar la campanya militar d'Eivissa en mans de l'infant Pere de Portugal, de l'arquebisbe de Tarragona i del comte Nunó Sanç, que la conqueririen en 1235 i el 9 de gener de 1236 van atorgar els Costums de les illes d'Eivissa i Formentera.

LA LEGISLACIÓ VALENCIANA

Entre 1232 i 1238, es van conquerir les terres del nord del regne musulmà de València, però Jaume I mai no es va voler proclamar rei fins que no prenguera la capital, ni es va preocupar tampoc de dotar d'una legislació pròpia el nou territori, raó per la qual totes les cartes de poblament atorgades durant aquest període de temps es van fer a fur de Saragossa o costum de Lleida.

No deixa d'ésser realment interessant poder comprovar que és precisament al regne de València, el darrer territori incorporat a la Corona, on es promulgaria per primera volta un text legislatiu extens, de caràcter territorial i fet a propòsit amb aquesta finalitat, tot i que l'aplicació trigaria molt de temps a materialitzar-se, per les especials característiques de formació del regne després de la conquesta.

Aquest text seria el dels Furs de València que, en el moment de la seua promulgació, que va tenir lloc entre finals d'octubre i les primeres setmanes de novembre de 1238, va rebre el nom de Costums de València i només podia aplicar-se a la capital, ja que en 1238 era l'única població del patrimoni reial que estava a punt de ser habitada per cristians i no tenia un dret propi, com sí que el tenien les altres, com ara Borriana, a la qual des de 1233 i en defecte d'un dret valencià se li va aplicar el fur de Saragossa. Al pròleg dels Furs de València, però, s'indicava de forma expressa que la voluntat del rei era que els Costums de València s'estengueren posteriorment a tot el regne.

Arcadi Garcia (1996) va atribuir l'autoria dels Costums de València a Pere Albert,⁷ legista i decretalista, que s'havia format a la Universitat de Bolonya. Aquest jurista era canonge de la catedral de Barcelona, capellà del bisbe i canceller Berenguer de Palou i, segurament amb el seu ajut, va començar a exercir com a assessor legal de la Corona, tasca que desenvoluparia fins a la seua mort, al voltant de 1269.

No cal ara repetir les opinions ben fonamentades d'Arcadi Garcia, però és precisament a partir d'aquestes opinions que podem entendre perfectament el sentit de l'estructura i composició dels extensos Costums de València, que en el moment de la promulgació constaven d'uns 1.500 articles relatius a qualsevol parcel·la del dret, basats fonamentalment en els principis del *ius commune* i redactats durant el setge de València, per manament del rei a través del seu canceller, sota la coordinació de Pere Albert, entre finals del 1237 i la capitulació de la ciutat en setembre de 1238.

Els juristes de la Cancelleria Reial van utilitzar l'estructura del Codi justinianeu com a referència per a redactar l'esquema dels Costums de València i van seleccionar un total de cent quaranta-sis rúbriques o capítols, els que van considerar útils per al nou text legislatiu valencià, però tot i que van mantenir el mateix ordre, no van fer una distribució dels Costums en nou llibres o parts, com al Codi,

7. Arcadi GARCIA, «El jurista Pere Albert i la seva obra», *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols* (Collegi de Notaris de Barcelona), vol. XIV (1996), p. 7-38.

sinó que van redactar el text tot seguit, amb una vaga indicació a dues parts diferents, la primera de les quals s'entenia que es corresponia amb els llibres I-V del Codi, i la segona amb els llibres VI-IX. A partir de finals del segle XIV, els juristes valencians aprofitarien aquest ordre per a dividir artificialment els Furs en nou llibres, ara sí com al Codi.

Durant tot el temps de redacció dels Costums, el rei tampoc no es va moure del setge de València, i això significa que els juristes de la Cancelleria Reial van poder treballar de forma reposada, ja que formaven part indissoluble d'aquesta monarquia permanentment itinerant i només en comptades ocasions, com ara, es detenien tant de temps en un sol lloc.

El rei mateix ens ratifica aquesta permanència, a la segona part del passatge que hem transcrit anteriorment, on parlava de l'existència de diverses menes de juristes a la seua casa. Diu el text: «E car nós ni.ls hòmens lechs no sabrien en les escriptures que són de dret pel món, e per ço que.n se'n poguessem ajudar quant mester fos, los havíem de menar ab nós, e per les senyories nostres que no eren d'un fur ne d'un costum. E per aquesta raó los menam nós.»⁸

Tot i que amb unes armes ben diferents de les dels militars, els juristes i els notaris de la Cancelleria Reial tindrien un paper decisiu en la construcció jurídica de la ciutat i regne de València, a través dels Costums de 1238 i els Privilegis que es promulgarien des de l'any 1239 fins a la mort del rei, a partir de referents i necessitats molt diverses.

L'esperit general que animava totes aquestes lleis valencianes no era altre que el d'aprofitar el fet que s'estava estructurant un regne nou per a aconseguir que la legislació fóra al més tècnica i perfecta possible; d'una banda, d'acord amb la voluntat del rei de crear un nou gran regne independent de qualsevol dels altres estats preexistents de la Corona i, d'altra banda, emmarcat en els principis del dret renovat procedent d'Itàlia.⁹

Això tindria, de rebot, unes conseqüències potser previsibles per als creadors de les lleis i imprevisibles per als antics redactors de documents. És a dir, per poder materialitzar la documentació que s'havia de derivar de l'aplicació de les noves lleis valencianes, ja no servien els antics escrivans que, tot i haver exercit l'ofici amb dignitat durant segles, en la major part dels casos eren persones, laiques o eclesiàstiques, que tan sols sabien llegir i escriure, però que poques vegades eren juristes.

Per aquesta raó, des de 1239, en què es comencen a redactar els primers documents privats a la ciutat de València, no trobem ni un sol escrivà, sinó únicament notaris que signen com a «notarius Valencie», però que, tot i aquesta denominació estrictament local, tenien llicència reial per a poder exercir per tot el regne de València. El primer notari conegut fou Guillem Galcerà, documentat professionalment durant uns trenta anys.

La promulgació dels Costums de València va tenir lloc en un parlament celebrat a la ciutat de València, en presència dels alts representants de l'Església i de la noblesa aragonesa i catalana, que havien acompanyat el rei en la campanya militar de conquesta; i també amb l'assistència d'alguns dels primers repobladors cristians de la ciutat, designats no sabem a partir de quin criteri, amb la qual cosa ens trobaríem amb una assemblea molt pareguda al que eren les corts aragoneses o catalanes de l'època.

Tot i que la majoria dels historiadors neguen que eixe parlament es poguera considerar com unes veritables corts, ja que no s'assembla formalment al que els tractadistes clàssics diuen de com havien

8. *Llibre dels feïts*, f. 156r.

9. Germà COLÓN i Vicent GARCIA EDO, *Furs de València*, vol. IX, Barcelona, 2002, p. 5-61. Aquestes pàgines contenen una mena d'estat de la qüestió relativa als Furs, actualitzant i completant el contingut del primer capítol del primer volum d'aquesta mateixa edició, de la part historicojurídica de la qual s'havia ocupat anteriorment Arcadi Garcia, que no la va poder acabar a causa del seu traspàs l'any 1998.

d'ésser eixes institucions, en realitat al segle XIII tals formalismes no tenien gaire sentit; fos parlament o fos cort, l'efecte va ser exactament el mateix: la promulgació per part del rei, amb el consentiment dels qui en aquell moment representaven el regne, del text legislatiu extens dels Costums de la ciutat de València, que des de molt aviat començaria també a aplicar-se a un nombre significatiu de poblacions valencianes, a través de noves cartes de poblament que s'anirien promulgant.

Redactats en llengua llatina, com també ho eren en aquells moments tots els texts legislatius de la monarquia aragonesa, els Costums van ser traduïts o posats «in romancio» i a continuació jurats de nou per Jaume I com a dret general del regne amb la denominació oficial de Furs de València, durant la celebració l'any 1261 d'unes corts també mal conegudes, però considerades per molts historiadors com les primeres valencianes. L'infant Pere, hereu del regne de València, ratificaria poc després aquest acte patern.

ELS FURS D'ARAGÓ

En 1246 feia poc més d'un any que Jaume I havia finalitzat la conquesta valenciana, i s'obria un nou temps, ara dedicat a legislar especialment per als aragonesos, el regne dels quals, tot i ser el primer en dignitat dels de la Corona, no disposava d'un dret territorial a partir del qual es pogueren jutjar determinades causes d'una manera similar.

Les raons d'aquesta carència eren diverses, però n'assenyalarem les dues més importants.

1) Potser, des de la nostra perspectiva, ho explicariem des de la particular formació del dret aragonès en el llarg procés de conquesta del regne als musulmans, que va trigar més d'un segle a completar-se, amb diversos canvis de capitalitat i tot, i també amb la constitució de furs municipals extensos que donaven caràcter i independència a les principals ciutats i viles aragoneses i que, en el cas de Jaca, assolien inclús una territorialitat a les comarques del nord aragonès, circumstància que també es donaria al sud, a l'entorn de les comunitats de Terol i Albarrasí. Les diferents voluntats municipals impedien la concreció d'un dret territorial comú, perquè ningú no estava disposat a situar el dret propi sota cap altre de naturalesa general.

2) Però també hi havia una altra raó, molt més vulgar però no menys efectiva, que ens ve narrada al pròleg d'una obra de mera literatura jurídica, redactada molt poc després dels Furs d'Aragó i que és el manuscrit conegut com a *Vidal Maior*, que rep el nom del seu autor, el bisbe d'Osca Vidal de Canyelles, que declara que una de les raons perquè no hi haguera una compilació de dret aragonès derivava fonamentalment del monopoli i amb ell de l'abús que feien dels pocs llibres de dret aragonès existents els mateixos juristes aragonesos, un col·lectiu privilegiat que s'aprofitava de la seua posició per obtenir la màxima rendibilitat econòmica.¹⁰

Per donar fi a aquesta situació, Jaume I va ordenar que els juristes de la seua cancelleria portaren a terme una primera redacció dels Furs d'Aragó, basada en la tradició jurídica pròpia, a partir de les fonts documentals que van poder recopilar, usant una metodologia descrita al pròleg d'una forma molt clara:

Et los Fueros de Aragón, assí como por muchos escriptos de los nuestros antecessores los trobamos, en la nuestra presentia fiziemos leyer todas las cosas, de las quaoales goardados et las superfluidades sacadas et toillidas et las non proveitosas, et las cosas mingoadas conplidas, et aqueillo que non

10. Gunnar TILANDER, *Vidal Mayor*, Lund, 1956, vol. II, p. 7-11.

dizía bien o era escuro por convenient interpretati6n lo fiziemos esponer, dei6s cierto volumpne et ciertos t6tulos. De los antiguos fueros algunas cosas moviemos et corregiemos et la escuridat d'eillos declaramos con bueno et sano conseillo, et la semeillan7a et asman7a de todas las devanditas personas de todo en todo aytorgant.

Una volta redactats, i aprofitant que amb aquest motiu principal entre finals de 1246 i comen7aments de 1247 havia convocat corts a la ciutat d'Osca, amb el consens de tots els presents, 6s a dir, els principals llinatges aragonesos, les principals ciutats i viles, i per descomptat els bisbes, es va produir la promulgaci6n oficial de la primera versió dels Furs d'Arag6, distribuïts amb una certa ordenaci6n temàtica en huit llibres, que sumaven en total uns tres-cents cinquanta articles o furs.¹¹

Probablement, aquesta compilaci6n va ser una obra de consens i, at6s el seu contingut, no eixia de la tradici6n jurídica preexistent que, segurament, en part bevia de les fonts del dret visigot, per6 tamb6, ja de forma intencionada, s'havien estructurat parcialment d'acord amb l'esquema del Codi justinianeu, que era considerat en aquell moment la principal manifestaci6n del dret culte, per6 per raons que desconeixem el treball no es va voler o no es va poder fer d'una manera completa.

Aquesta podria ser la causa per la qual Jaume I demanara a Vidal de Canyelles, bisbe d'Osca i prestigi6s jurista, tamb6 format a Itàlia, que col·laborara a canviar l'aspecte, no el contingut, de la compilaci6n aragonesa, adequant-la a les formes m6s elegants que usaven els juristes formats en els ensenyaments del *ius commune*. Ho llegim al pr6leg del *Vidal Maior* amb aquestes paraules: [El rei] «con conseillo et con voluntad de todos, manda et priega al seynnor obispo de Huesqua que fiziesse dreitura compilati6n de los Fueros ass6 como savio omne.»

Ell ho va fer, redistribuint-los en nou llibres, per tal d'adaptar-los a l'esquema complet del dret romà del Codi, i redactant-ne un índex per a cadascun, aix6 com canviant la ubicaci6n d'algunes institucions on hi havia «desacordamiento del dreito [el dret culte] et del fuero [el dret tradicional].»¹²

Aquesta obra era el *Vidal Maior*, abans citat, que es va redactar en un període de temps relativament breu entre 1247 i 1252, data de la mort de Vidal de Canyelles, i que es convertiria en la primera obra de literatura jurídica feta a partir dels Furs d'Arag6, a la manera de la literatura jurídica italiana vinculada a la glossa, per6 de forma molt m6s senzilla i segurament amb una intencionalitat pràctica molt superior, vistos els destinataris per als quals l'havia pensada.

Vidal de Canyelles mai no es va plantejar amb la seua obra la substituci6n dels Furs d'Arag6, ni legalment podia fer-ho, per6 aix6 no va ser obstacle perquè durant segles f6ra objecte d'ús freqüent per part dels juristes i, per aix6 mateix, molts han pensat i han afirmat falsament que, en realitat, dels Furs d'Arag6 de Jaume I n'hi ha dues versions: la de les Corts de 1247 i la del *Vidal Maior*.

En 1265, Jaume I tornaria a convocar corts per als aragonesos, amb la finalitat d'atorgar-los nous furs, que constituïrien el llibre nov6 de la compilaci6n, una denominaci6n prou artificial que es faria prou de temps despr6s, ja que aquests darrers furs no eren m6s que al voltant d'una desena.

11. No hi ha una bona edici6n del text llat6 de 1247 tot i que se'n conserven alguns manuscrits, ra6 per la qual continua sent necessari l'ús d'alguns d'aquests manuscrits per a qualsevol aproximaci6n a l'obra, ja que les diferents edicions fetes des de finals del segle xv ens transmeten una lectura amb moltes variants de fons i forma respecte del que va ser la lli76 primera, que tampoc se'ns ha conservat. I les redaccions m6s antigues s6n les procedents de les c6pies m6s velles, ja del segle xiv, de les quals potser una de les m6s interessants 6s la del manuscrit de la primera meitat del segle xiv conservat a l'Arxiu de la Catedral de Tortosa. El manuscrit de la Biblioteca Colombina de Sevilla, tot i haver estat considerat la pe7a m6s antiga, de finals del segle xiii, 6s en realitat una versió molt m6s tardana, de ben entrat el segle xv.

12. L'índex figura a les pàgines 12-19 de l'obra citada a la nota 10.

EL DRET DE CATALUNYA

A diferència de València i Aragó, durant el regnat de Jaume I no trobem a Catalunya un text legislatiu extens aplicable al conjunt del territori, entre altres raons per la manca d'una completa unitat política i jurídica, tot i que la major part estava en mans del comte de Barcelona, des de mitjan segle XII.

En conseqüència, els distints territoris de la casa comtal barcelonina i la resta de comtats catalans que no en formaven part es van seguir regint per lleis pròpies, tant de velles com de noves atorgades pels respectius comtes, i no van comptar amb institucions jurídiques comunes per a tots, si exceptuem les Constitucions de Pau i Treva i els Usatges de Barcelona, les primeres promulgades per la Corona en el transcurs de les diverses assemblees de corts que es van celebrar al llarg del seu regnat, i els segons aplicats fora de l'estricta comtat barceloní a la resta de terres catalanes, sense imposició de ningú, per la seua mera utilitat. Durant el regnat de Jaume I, el nombre d'usatges s'incrementaria de manera molt significativa, per obra dels juristes de la Cancelleria Reial i probablement per la intervenció directa de Pere Albert.

També trobarem, durant el regnat de Jaume I, algunes constitucions de corts catalanes soltes, però no suficients per a pensar que hi haguera una voluntat per part de ningú, ni del rei ni dels estaments, de començar a establir un dret general català, ja que, si hagués estat així, s'haguera recollit de forma específica a les recopilacions manuscrites més antigues i importants del dret general català.¹³

Ara bé, a més de tot el que hem dit, a les col·leccions de dret general català que acabem d'esmentar i també a d'altres menys conegudes, figuren recollits uns texts que en realitat no són altra cosa que obres ordinàries de literatura jurídica, però que, per les raons que siga, segurament per la seua utilitat, o pel seu prestigi, van ser molt utilitzades. Ens referim a les obres anomenades *Consuetudines Cathalonie inter dominos et vassallos tenentes castra pro dominia seu alia feuda*, així com al *Libellus de batallia facienda*, que han estat considerades anònimes durant molt de temps, però que Arcadi Garcia¹⁴ va estimar plausible atribuir al jurista Pere Albert, atesa la seua similitud amb les conegudes *Commemoraciones* d'aquest mateix autor, que van tenir la mateixa difusió i utilització.

Durant el regnat de Jaume I, però, les carències institucionals del dret català propi, que seguia bevent, tot i que cada volta menys, de les fonts del dret visigòtic recopilades al *Liber iudicum*, es resolien amb la utilització sistemàtica de la literatura del *ius commune* de procedència italiana, secundada pels juristes de la Cancelleria Reial i els alts tribunals catalans.

DRET MUNICIPAL

A banda dels texts legislatius extensos, Jaume I es va preocupar de manera extraordinària per la consolidació del règim municipal de les principals ciutats i viles dels seus estats, aquelles que formaven part del patrimoni reial. La raó era ben simple: al llarg del temps, els consells municipals havien estat un gran suport per a la Corona, en especial en moments difícils en què la noblesa, sobretot l'aragonesa, se li enfrontava de manera oberta.

La manera que va usar la Corona per a l'enfortiment dels municipis va consistir en un conjunt de normes que sota la figura jurídica del privilegi, una potestat indiscutible de la Corona, adoptava formes

13. Sens dubte, les més destacables són la recopilació feta a mitjan segle XIV i conservada a l'Arxiu de la Paeria de Lleida i el Llibre Verd pertanyent a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, del darrer terç del segle XIV.

14. Vegeu la nota 7.

molt variades, com ara la de promulgació de noves cartes de poblament o la de ratificació d'anteriors privilegis, incloent-hi a voltes furs municipals breus i, per descomptat, la concessió de noves disposicions, en especial aquelles que regulaven la forma d'administrar justícia a cada municipi o la manera de triar anualment els representants municipals, amb indicació a voltes de les seues competències.

La documentació conservada és realment molt nombrosa i presenta diferències en la forma i en el fons, donada la naturalesa de cada una de les poblacions destinatàries, però en essència està destinada a procurar-ne la bona marxa i per això, quan és necessari, no es dubta a regular dues vegades, i a voltes inclús tres, respecte d'una mateixa institució, si la disposició originària no respon a les expectatives amb què havia estat dictada. Podem comprovar-ho, per exemple, l'any 1257, quan Jaume I autoritza els homes de Daroca a escollir anualment els oficis de jutge, justícia i jurats, la qual cosa no deixa d'ésser una singularitat, en distingir entre les figures de «jutge» i «justícia», quan a la resta de documents similars tan sols es parla del «justícia». En 1259, però, es promulgaria un nou privilegi autoritzant-los a triar anualment l'ofici de justícia, segons costum de Saragossa, cosa que fa pensar que aquesta dualitat d'oficis no degué donar bon resultat durant aquest interval de temps; i en 1264, i motivat per raons que no es diuen però que són fàcils d'interpretar, es modifica una volta més el sistema, donant llicència al consell municipal per a poder triar anualment tres candidats a l'ofici de justícia de la vila, entre els quals el rei escolliria qui havia de ser-ho l'any següent.¹⁵

Un altre exemple realment interessant, el trobem relacionat amb la ciutat de Barcelona. L'any 1258, Jaume I autoritzaria el municipi a poder nomenar un consell assessor del veguer format per huit consellers i dos-cents prohoms, o Consell de Dos-Cents, que serien convocats quan el veguer ho estimara necessari. L'any 1265 i segurament a causa de la inoperativitat de l'anterior disposició, es va reduir a la meitat tant el nombre de consellers del veguer com el de prohoms, que a partir d'aquesta data donarien origen a la definitiva institució del Consell de Cent.

La cancelleria de Jaume I no participaria en la redacció dels Costums de Lleida de 1228, tot i que els ratificaria l'any 1232; ni en la dels antics Costums de Perpinyà, que ratificaria en 1243, però sí que va impulsar indirectament la redacció dels Costums de Tortosa dels anys 1272-1273, que entrarien en vigor en 1277, un any després de la seua mort. També permetria el manteniment dels rars Costums de Barcelona, habitualment no coneguts pels historiadors del dret, revelats per referències documentals posteriors a la seua mort.¹⁶

Ara bé, amb molta diferència respecte de la resta de ciutats i viles del conjunt dels territoris de la Corona d'Aragó, la ciutat més privilegiada per Jaume I i organitzada d'acord amb els criteris dels seus juristes va ser la ciutat de València. A més de l'extensa collecció de costums promulgats a finals de l'any 1238, des de la primera meitat de 1239 començaria a donar-li un gran nombre de privilegis sobre qüestions de naturalesa jurídica molt diversa, amb la finalitat de dotar-la de totes les institucions que foren necessàries per al seu bon desenvolupament.

Entre 1239 i 1276, Jaume I promulgaria quasi un centenar de privilegis que, pel seu nombre, sembla que encara en vida seua van començar a ser recopilats en forma de llibre de privilegis, i es convertirien en un complement perfecte dels Costums o Furs de la ciutat. I a partir del regnat del seu

15. *Llibre de Privilegis de Daroca*, manuscrit del segle xv conservat a l'Arxiu Municipal de Saragossa.

16. Aquests Costums de Barcelona foren posats per escrit l'any 1284, si és que abans no ho havien estat, i constitueixen la primera part (els articles 1 a 71) del famós privilegi promulgat pel rei Pere el Gran i conegut amb el nom «Recognoverunt proceres», que va servir per a regular i millorar el dret municipal de la ciutat de Barcelona, tasca que aquest rei va fer també extensiva a les altres dues grans ciutats dels seus regnes, Saragossa i València, dictant privilegis de contingut diferent, però d'intencionalitat similar.

fill, el rei Pere, ambdós cossos legislatius, Furs i Privilegis, serien atorgats per concessió reial a la totalitat de viles valencianes que formaven part del patrimoni reial, de manera que les principals poblacions del regne de València tindrien dret a usar no sols els privilegis concedits pels reis amb caràcter particular, sinó també tots aquells donats a la ciutat de València. Des d'aquest moment, el llibre de privilegis propi de la capital del regne modificaria el seu títol pel de *Liber Privilegiorum Civitatis et Regni Valentie*, nom que es mantindria inalterable les centúries següents.¹⁷

EL DRET DELS MUSULMANS

Jaume I va entrar per primera vegada en contacte directe amb els musulmans quan, en 1224 i en 1225, va assetjar el castell de Peníscola, en un doble intent frustrat per conquerir-lo, tot i que la segona vegada va aconseguir signar un pacte de treva amb Abu Said, el rei o *sayyid* musulmà del regne de València en aquell moment, a canvi de certes compensacions econòmiques.

Aquest pacte, així com els que signaria posteriorment amb el mateix Abu Said després que el destronaren, i també la forma en què va obtenir la rendició de Mallorca (1229-1230) i la capitulació de Menorca (1231), li donarien segurament una nova i ben diferent imatge de la del tradicional enemic que predicava insistentment l'Església, de manera que les seues conquestes, tot i el qualificatiu que encara trobem en una part de la historiografia recent, tenen molt poc, o res, a veure amb un esperit de croada, en el sentit clàssic del terme, i en canvi són una mostra extraordinària d'adequació intencionada i interessada a la realitat, per tal de traure'n el màxim profit. Inclús l'Església s'aprofitaria, i molt, d'aquest negoci de guerra.

Jaume I era conscient de la necessitat de mantenir a les seues cases i terres tots els musulmans que, de forma pacífica, volgueren quedar-se a viure en els territoris pertanyents a la Corona reial, tant els conquerits feia temps com els de nova ocupació, entre altres motius per la impossibilitat de fer una substitució ràpida amb cristians en cas que es decretara una expulsió general. La permanència portava annex el respecte a les lleis, als costums i a la religió dels musulmans.

D'aquesta manera tan senzilla, va ser com la llei general musulmana, recollida dins del *Llibre de la Suna e Xara*, l'origen del qual es troba en la reunió de les dues grans fonts del pensament islàmic: la paraula d'Allah posada per escrit a l'Alcorà, així com l'exemple de la vida del profeta Mahoma als hadits, continuaria en vigor als llocs habitats per musulmans fins a la definitiva expulsió a començaments del segle XVII.

Tot i que els principis de la llei musulmana són pràcticament idèntics ara i en el passat, fins fa relativament pocs anys no es coneixia cap exemplar del *Llibre de la Suna e Xara* dels musulmans que tenia qualsevol de les aljames dels territoris de la Corona d'Aragó. L'any 1989, Carme Barceló va publicar un text del segle XV escrit en valencià, que és una traducció de l'àrab d'aquest *Llibre*, manada fer pels senyors de Sumacàrcer, prop d'Alzira, amb la finalitat de poder entendre el contingut de l'art quan fóra necessari.

El manuscrit consta de tres-cents seixanta-sis articles i corresponen a una aljama musulmana menuda, la qual cosa fa pensar que potser a les de mida més gran els llibres de la llei musulmana podrien tenir un articulat més extens i complet i potser inclús un aspecte diferent, però en tot cas els principis continguts en aquesta còpia única hi figurarien sens dubte, ja que cobreixen els aspectes essencials de la vida quotidiana dels musulmans.

17. Vicent GARCIA EDO, *El Llibre de Privilegis de València*, València, 1987.

Aparentment, aquesta obra no té res a veure amb Jaume I, ja que no va ser ell qui la va impulsar o promulgar, però en canvi la va confirmar en nombroses ocasions als musulmans dels seus regnes, en especial als valencians, com podem comprovar a través de l'extensa col·lecció documental publicada per Febrer Romaguera.

En algunes ocasions, va promulgar inclús diversos privilegis de contingut específic sobre aquesta matèria, com ara l'atorgat l'any 1259 als musulmans de Saragossa, per tal que foren únicament jutjats d'acord amb la sunna; o les ordinacions dictades l'any 1268 a favor de l'aljama musulmana de la ciutat de València, una de les quals fa un reconeixement exprés a la seua llei.¹⁸

CLOENDA

Per tant, amb aquests precedents i amb aquests altres fets que acabem d'esmentar, la imatge de Jaume I s'hauria de redefinir en aquest començament del segle XXI, moment en què festegem el vuitè centenari del seu naixement, i hauríem de preocupar-nos d'analitzar la seua vida i la seua obra a la llum de la informació que la documentació conservada i coneguda ens facilita, des d'una perspectiva de conjunt,¹⁹ aprofitant els avantatges que el millor coneixement del contingut dels arxius ens proporciona, així com les facilitats que l'ús de les noves tecnologies ens dona per a la consulta i reproducció de documents. Només d'aquesta manera podrem entendre el personatge en la seua vertadera dimensió.

D'aquesta voluntat, ha sorgit l'Arxiu Virtual Jaume I, un projecte de recerca que estem desenvolupant a la Universitat Jaume I de Castelló, amb la finalitat d'anar posant a l'abast de tothom, a través d'Internet (<<http://www.jaumeprimer.uji.es>>), de forma lliure i gratuïta, tota la documentació de naturalesa jurídica del regnat de Jaume I, i també molta altra d'anterior i de posterior, per contribuir a situar la seua figura i la Corona que ostentava al nivell que realment li correspon en el conjunt de les monarquies europees de l'època, habitualment millor considerades des del punt de vista de la cultura i també de la ciència jurídica.

18. Es pot trobar una gran quantitat de documentació relativa als musulmans valencians, segurament els més nombrosos en el conjunt dels territoris de la Corona d'Aragó, a través de l'obra de Manuel Vicent FEBRER ROMAGUERA, *Cartas pueblas de las morerías valencianas y documentación complementaria. 1234-1372*, Saragossa, 1991.

19. Vicent GARCIA EDO, *La obra legislativa de Jaime I de Aragón. 1208-1276*, Castelló de la Plana, Universitat Jaume I, 2008.